

accentuated. The significance of the epistolary culture as a reflection of oral and colloquial norms in the stratum of the intelligentsia has been stressed; the impact of public speech including the language of radio and the educational value of the oral speech in the formation of the general literary norm have been substantiated. Special attention has been given to the analysis of the problem of further investigation of the facts of rise of the oral literary speech in the history of the Ukrainian culture starting from the ancient times, especially in the 19th and 20th centuries as the key but still scantily examined periods regarding the status of the oral speech in working out the literary standard in the process of audio, visual, psycho-emotional and informational and propagandistic influence on the cultural and national consciousness of the population of Ukraine.

Key words: oral literary language, history of literary language, stylistic norm, oral business speech, stage language, public speech.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

О. М. Бондаренко (Слов'янськ)

УДК 811.111'25

ПРОДУКТИВНІ ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сьогодні, у період стрімкого розвитку науки й техніки, спостерігаємо гостру потребу в перекладі великої кількості фахової інформації з інших мов, а отже, і в дослідженнях прийомів перекладу лексичного наповнення науково-технічної літератури українською мовою. Якість перекладу такого виду літератури значною мірою залежить, по-перше, від особливостей науково-технічної літератури і, по-друге, від рівня мовної та загальної науково-технічної компетенції перекладача. Оскільки існують різноманітні екстра- та інтралінгвістичні характеристики слів-термінів, здійснення перекладу навіть на лексичному рівні є зовсім непростим завданням.

У мові науки й техніки ми маємо справу із стабільним, інформаційно насиченим шаром лексики – термінологічними одиницями, норма яких хоча й узгоджена з нормами загальноживаної мови, але має власні суттєві особливості. Терміни та реалії, якими так насичена науково-технічна література, найчастіше потрапляють до групи безеквівалентних лексичних одиниць. „Безеквівалентні терміни виникають у результаті такого очевидного факту, що наукові відкриття, технічні удосконалення, технологічні інновації відбуваються та виникають спочатку в одній країні, а потім стають надбанням інших.

Тому й відповідне збагачення понятійного апарату в тій або тій сфері відбувається нерівномірно: на певних етапах одна мова випереджає іншу” [Латышев 1981: 121].

Зазначене вище дає підстави стверджувати про необхідність порівняльних досліджень терміносистем щодо їх семантичних розбіжностей, а також розробки конкретних перекладацьких прийомів, що сприятимуть точному та адекватному перекладу безеквівалентних термінологічних одиниць з англійської мови на українську та навпаки.

Проблемами термінології в перекладознавчому аспекті глибоко займалися такі провідні лінгвісти, як Л. Андрієнко [Андрієнко 2002], О. Ахманова [Ахманова 1957], Л. Білозерська [Білозерська 2010], В. Карабан [Карабан 2002], Т. Соколова [Соколова 2000], проте проблема перекладу безеквівалентної термінології залишається ще не достатньо вивченою, а саме її частина щодо продуктивних прийомів перекладу безеквівалентних термінів.

Мета статті – з’ясувати найбільш продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології, реалізація яких здатна забезпечити термінологічну еквівалентність під час перекладу термінів з англійської мови на українську. Для досягнення цієї мети визначені такі основні завдання: 1) дати загальну характеристику понять „термін” та „терміносистема”; 2) виявити причини безеквівалентності на лексичному рівні; 3) з’ясувати й проаналізувати продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології; 4) розглянути умови подолання труднощів перекладу.

Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко піддається дефінуванню. Через складність і дискусійність такого завдання у лінгвістиці існує чимало найрізноманітніших спроб визначення термінів [Білозерська 2010: 17].

У межах нашого дослідження ми спираємося на визначення лінгвіста О. Ахманової, яка пропонує таку дефініцію: „термін – це слово чи словосполучення спеціальної (наукової, технічної і т. п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів” [Ахманова 1957: 95 – 96].

Як терміни можуть використовуватись і слова, що застосовуються майже виключно в рамках науково-технічного стилю (*asteroid* – *астероїд*, *depth charge* – *глибинна бомба* тощо), і спеціальні значення, які застосовуються і в певній галузі, і як загальнонародні слова (*dead* – *бездієвий*; *neruhomий*; *непід’єднаний* (в електриці); *використаний* (в поліграфії), а не тільки *мертвий*), що мають добре всім відомі загальноновживані значення.

При всій відмінності й багатогранності сучасних галузей наукового знання і властивих їм понять існує низка спеціальних ознак, що визначають суть терміна як особливої мовної одиниці. Серед основних ознак терміна можна виокремити зазначені нижче.

Системність. Термін входить до певної терміносистеми, у якій він має термінологічне значення. За межами своєї терміносистеми термін може мати зовсім інше значення: *storage* – *пам'ять* (в обчислювальній техніці); *склад, сховище* (в інших сферах).

Наявність дефініції. Кожний науковий термін має дефініцію, яка чітко окреслює, обмежує його значення: *market value* – *ринкова ціна (грошова сума, що сплачується за конкретний товар)*.

Точність. Термін повинен якнайповніше й найточніше передавати суть поняття, яке він позначає: *profit* – *прибуток*.

Тенденція до однозначності в межах своєї терміносистеми. Якщо більшість слів загальноживаної мови багатозначні, то більшість термінів – однозначні, що зумовлено їхнім призначенням: *computer* – *комп'ютер*.

Нейтральність. Відсутність емоційно-експресивного забарвлення.

Стислість. Зручно користуватися короткими термінами, але не завжди вдається утворити короткий термін, який би при цьому був ще й точним [Білозерська 2010: 19 – 20].

Термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [Д'яков 2000: 11].

Ми вважаємо, що терміносистема мови перекладу є принципово неповторною, як і лексична система загалом. Це пов'язано з такими чинниками:

- терміносистема є частиною лексичної системи національної мови, отже, вона певною мірою відображає його національно-культурну специфіку;
- терміносистема відображає наочно-понятійну сферу конкретної дисциплінарної галузі, яка також може різнитися в різних культурах;
- терміносистема завжди динамічна, вона постійно змінюється, і в системних стосунках між мовними одиницями, і стосовно семантичного змісту окремої термінологічної одиниці.

Чинники, зазначені вище, дозволяють розглядати терміни як безеквівалентні або частково еквівалентні одиниці.

Аналіз лінгвістичних досліджень дозволив виділити причини безеквівалентності на лексичному рівні:

- 1) відсутність предмета або явища в житті народу;
- 2) відсутність тотожного поняття;
- 3) відмінність лексико-стилістичних характеристик;
- 4) тимчасове відставання однієї з мов у розвитку системи понять у тій або тій галузі [Ахманова 1957; Білозерська 2010; Борисова 2000; Д'яков 2000].

До безеквівалентної термінології належать два різновиди англійських термінів:

1. Терміни, що називають явища (поняття), відсутні у вітчизняній дійсності: *custodian*; *temporary difference*; *valuation allowance* та інші.

2. Терміни, що називають явища, які виникли у вітчизняній дійсності (зокрема, протягом останнього десятиліття), але й досі ще не сформували окрему категорію в понятійному апараті відповідної професійної сфери: у цьому випадку недиференційованість видового поняття є причиною відсутності терміна: *dilutive securities* – *цінні папери, що розводять капітал*; *Group voting* – *акції групи [компаній], що голосують*; *mortgage backed liability* – *зобов'язання, забезпечені заставою нерухомості*; *parent holding* – *акції у власності материнської компанії*; *termination income benefit* – *грошова допомога, що виплачується після закінчення терміну дії договору* [Бреус 2001: 67].

Зазначимо, що в термінів другого різновиду немає саме терміна-еквівалента, але нерідко існує той, що рекомендований двомовними словниками еквівалент – передтермін, що є поєднанням термінів і загальноживаних лексичних одиниць. Цей еквівалент передає значення терміна, але не відповідає вимогам, що висуваються до термінів: він не позначає видового поняття в системі мови, не характеризується стислістю, незмінністю структури, семантичною злитістю. Отже, відмінності в системі понять двох мов, зумовлені екстралінгвістичними чинниками, створюють об'єктивні умови для виникнення безеквівалентності.

Проблема відсутності терміна-еквівалента в жодному випадку не означає неможливість перекласти термін і може бути вирішена за допомогою використання під час перекладу інших мовних засобів.

Слід пам'ятати, що з однієї мови на іншу терміни не перекладають як звичайні слова. Оптимальним є такий шлях перекладу термінів: „поняття – український термін”, а не „іншомовний термін – український термін”, з якої мови не відбувався б переклад, тобто пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що якась із властивостей „підкаже” іншу назву цьому поняттю, ніж вона є в мові, з якої здійснюється переклад. Якщо поняття ґрунтується на його найголовнішій властивості чи вдалому порівнянні, то й в інших мовах ці ознаки братимуться за визначальні (наприклад, у комп'ютерній термінології: *user* – *користувач*, *mouse* – *мишка*). У таких випадках переклад терміна перетворюється на переклад звичайного слова, що є найпростішим шляхом підбору власномовної назви до певного наукового поняття.

Більшість термінологічних одиниць створено на базі інтернаціональної лексики й інтернаціональних морфем, і через це дуже часто може виникати ілюзія термінологічної тотожності, якої насправді немає, або спроба відтворити лексичну структуру терміна на основі значення його складових морфем. Подібні ситуації часто стають причиною неточностей або навіть серйозних помилок під час перекладу.

Переклад термінології здійснюється різними способами, а саме за допомогою таких міжмовних лексичних, лексико-семантичних та лексико-граматичних трансформацій. Завдання перекладача полягає у

правильному виборі того чи того прийому в процесі перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна.

На практиці для перекладу термінологічних одиниць перекладачі часто застосовують прийоми транслітерації і транскрипції (транскодування). При цьому слід згадати про те, що такі способи, з одного боку, сприяють інтернаціоналізації термінологічної системи, з іншого боку, наслідком таких прийомів перекладу може стати поява необґрунтованих запозичень, що руйнують цілісність терміносистеми в цілому. Перш ніж застосовувати цей спосіб перекладу, перекладач повинен переконатися, що в мові перекладу відсутній відповідник терміна, що перекладається, інакше через транскодування в мові перекладу можуть виникнути синонімічні терміни, а це порушує чіткість і стрункість певної терміносистеми: *pagination* – пагінація, нумерація сторінок.

Безеквівалентність характерна для невеликої кількості однослівних термінів, та лише деякі з них беруть участь у формуванні похідних складених термінів. Якщо значення безеквівалентного ключового терміна передає український термін (або загальноживане слово) близької семантики, то й у перекладі похідного терміна відповідний терміноелемент рекомендується перекладати тим самим способом. У переважній більшості випадків для передачі значення складеного терміна може використовуватися калькування [Бреус 2001: 65].

У процесі аналізу прийомів перекладу безеквівалентних складених термінів виявляються описані нижче закономірності:

1. Під час перекладу безеквівалентної термінології може бути використаний роз'яснювальний (описовий) переклад, що дозволяє передати значення терміна доволі точно, але багатоконпонентне словосполучення ускладнює синтаксичну структуру відповідної пропозиції: *holding gain* – дохід від збільшення вартості активів; *listed company* – компанія, акції якої продаються на фондовій біржі; *purchase commitments* – зобов'язання з оплати розміщених замовлень; *stock option plan* – програма пільгового придбання персоналом акцій компанії.

Описовий прийом застосовують у процесі перекладу новітніх авторських термінів-неологізмів, які подані зазвичай у лапках. Часто зустрічається поєднання прийому транскодування з подальшим поясненням або описом [Андрієнко 2002: 22]. Тому під час перекладу будь-якого тексту, технічного або художнього, не слід плутати значення слова як терміна певної галузі з його звичайним загальноживаним значенням, що застосовується здебільшого в текстах художнього стилю.

2. Під час перекладу переважної більшості безеквівалентних термінів може бути застосований прийом калькування: *temporary difference* – тимчасова різниця; *identifiable assets* – активи, що ідентифікуються; *unremitted earnings* – неоплачені доходи; *unrealized gain* – нереалізований прибуток.

3. При калькуванні безеквівалентних складених термінів можуть використовуватися і лексико-граматичні трансформації – зокрема, експлікація єднальних компонентів або декомпресія одного з терміноелементів: *customer acceptance* – прийнятність товару для покупця; *sale-leaseback transaction* – операція з продажу майна до поворотного лізингу [Борисова 2000: 56].

Основна умова подолання труднощів перекладу безеквівалентної термінології полягає в детальному аналізі описаного явища й передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи й відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і насамперед у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач. Важливою стає тут консультація фахівця в цій галузі. Спочатку необхідно точно встановити, у чому полягає описувана в іншомовному перекладі проблема й у чому полягають проблеми її викладу в перекладі. Як уже зазначалося вище, проблема може полягати в описі нових процесів, понять або найновіших винаходів. Перекладач повинен уважно зіставити всі випадки вживання нових термінів, що їх важко передати засобами української мови, щоб із загального змісту тексту скласти чітке уявлення про проблему, що описана.

Для будь-якого наукового тексту характерна певна повторюваність термінів. Тому для правильної передачі значення незнайомого та відсутнього в словниках терміна або термінологічного сполучення дуже важливо врахувати і зіставити всі випадки його вживання в конкретному тексті і лише після цього спробувати з'ясувати значення терміна шляхом ознайомлення зі спеціальною літературою з цього питання. У пригоді перекладачеві стане й перекладна література, особливо якщо є можливість порівняти текст оригіналу й текст перекладу. Тому слід користуватися не тільки перекладними словниками термінів, але й спиратися на фахову довідкову літературу, а нерідко й консультуватися зі спеціалістами.

У процесі дослідження доведено, що разом із розвитком науково-технічного прогресу зростає й актуальність проблеми перекладу безеквівалентних термінів. Виявлено причини безеквівалентності на лексичному рівні: відсутність предмета, явища або тотожного поняття в житті народу; відмінність лексико-стилістичних характеристик двох мов. Розглянуто умови подолання труднощів перекладу: детальний аналіз описаного явища і передача його вже усталеними термінами; звернення по допомогу до наукових періодичних видань; консультація фахівця необхідної галузі; робота із фаховою довідковою літературою. Також проаналізовано прийоми перекладу безеквівалентної термінології (калькування; транскрипція або транслітерація; описовий (роз'яснювальний) переклад) та з'ясовано доречність їх застосування.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у розробці завдань та системи вправ, які допоможуть майбутнім

перекладачам та вчителям англійської мови подолати труднощі перекладу безеквівалентної термінології.

Література

Андрієнко 2002 – Андрієнко Л. О. Науково-технічний переклад : конспект лекцій і дидактичний матеріал для студентів лінгвістичних спеціальностей / Л. О. Андрієнко – Черкаси : ЧДТУ, 2002. – 92 с.; **Ахманова 1957** – Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 157 с.; **Білозерська 2010** – Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : навч. посіб. / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова кн., 2010. – 232 с.; **Борисова 2000** – Борисова Л. И. Пособия по научно-техническому переводу (методологический обзор) / Л. И. Борисова. – М. : МПУ, 2000. – 72 с.; **Бреус 2001** – Бреус Е. В. Теория и практика перевода с английского языка на русский : учеб. пособие / Е. В. Бреус. – Ч. I. – М. : Изд-во УРАО, 2001. – 104 с.; **Д'яков 2000** – Д'яков А. С. Основи термінотворення : семант. та соціолінгв. аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім „КМ Academia”, 2000. – 218 с.; **Карабан 2002** – Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми : навч. посіб. / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова кн., 2002. – 564 с. **Латышев 1981** – Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Междунар. отношения, 1981. – 248 с. **Соколова 2000** – Соколова Т. В. Особенности перевода английских экономических текстов / Т. В. Соколова // Социальные и гуманитарные исследования : традиции и реальности : межвуз. сб. науч. тр. – Саранск, 2000. – С. 341 – 342.

Бондаренко О. М. Продуктивні прийоми перекладу безеквівалентної термінології

Розвідку присвячено аналізу найбільш продуктивних прийомів перекладу безеквівалентної термінології, реалізація яких здатна забезпечити термінологічну еквівалентність під час перекладу термінів з англійської мови на українську.

У статті окреслено актуальність проблеми перекладу безеквівалентних термінів та необхідність її ретельного вивчення. Наведено загальну характеристику понять „термін” та „терміносистема”. Виявлено причини безеквівалентності на лексичному рівні. Також проаналізовано прийоми перекладу безеквівалентної термінології. Розглянуто умови подолання труднощів перекладу безеквівалентної термінології.

Ключові слова: безеквівалентна термінологія, прийоми перекладу, термін, терміносистема, калькування, транслітерація, транскрипція, описовий переклад.

Бондаренко Е. Н. Продуктивные приемы перевода безэквивалентной терминологии

Исследование посвящено анализу наиболее производительных приемов перевода безэквивалентной терминологии, реализация которых способна обеспечить терминологическую эквивалентность при переводе терминов с английского языка на украинский.

В статье автор доказывает актуальность проблемы перевода безэквивалентных терминов и необходимость ее тщательного изучения. Приведена общая характеристика понятий „термин” и „терминосистема”. Выявлены причины безэквивалентности на лексическом уровне. Проанализированы приемы перевода безэквивалентной терминологии. Рассмотрены условия преодоления трудностей перевода безэквивалентной терминологии.

Ключевые слова: безэквивалентная терминология, приемы перевода, термин, терминосистема, калькирование, транслитерация, транскрипция, описательный перевод.

Bondarenko O. M. The productive ways of the translation of equivalent-lacking terminology

The research is devoted to the analysis of the most productive ways of translation of equivalent-lacking terminology, the implementation of which is capable of providing terminological equivalency while translating the terms from English into Ukrainian. The author has proved the relevance of translation problem of equivalent-lacking terms and the need for its careful study. The author of the article has mentioned that equivalent-lacking terms appear in the result of the obvious fact that scientific discoveries, technological improvements and technological innovations occur first in one country and then become the property of the others. That is why the research of the methods of translation of lexical content of scientific and technical literature into Ukrainian is the point of first consideration. The general characteristics of the concepts of "term" and "term system" have been produced. The reasons of nonequivalence at the lexical level have been revealed. They are the following: the absence of the object, phenomenon or the concept of identity in the lives of the people, the difference of lexical and stylistic characteristics of the two languages. The ways of translation of equivalent-lacking terms have been analyzed. Among the basic ways of translation the author has singled out the following: by calque; transcription or transliteration; descriptive translation. The appropriateness of applying of every way of translation, specified above, has been cleared out. The conditions for overcoming the difficulties in the process of translation of equivalent-lacking terminology have been examined. Among them the author has payed special attention to the conditions of detailed analysis of the described phenomenon and its transfer by the established terms; access to scientific periodicals; specialist advice in required field; work with professional reference books.

Key words: equivalent-lacking terminology, ways of translation, term, term system, calque; transcription, transliteration, descriptive translation.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. М. Гайда (Львів)

УДК 811.161.2'367.633,,15/16"(045)

ЗМІНИ В СЕМАНТИЦІ НЕПОХІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – XVII ст.

Із-поміж непохідних прийменників української мови XVI – XVII ст. прийменник *за* є одним з найчастотніших. У документах Львівського Ставропігійського братства (далі – ЛСБ) виявлено, зокрема, понад 600 випадків його використання. Питання про особливості функціонування прийменника *за* не було об'єктом системного дослідження, тому воно й надалі актуальне для істориків української мови.

Мета статті полягає в аналізі семантичної структури прийменника *за* на основі деяких тогочасних граматик, документів ЛСБ, „Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.” та „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”. Для порівняння важливо встановити специфіку цього прийменника в сучасній українській мові.

Якщо взяти до уваги кодифікацію прийменника *за* в давніх українських граматиках, то, наприклад, Лаврентій Зизаній у праці „Грамматика словенска” (1596) в розділі „*W* предлозѣ” („часть слова скланаєма, пре(д) иными слова част(ъ)ми полагаєма”) серед сімнадцяти прийменників (*въ, къ, съ, пре(д)/предо, на(д)/надо, по(д)/подо, ѡ, на, по/по нас, при, у, ѡ(т), изъ, чрезъ, по/ве(д)лугъ, ради, въмѣсто*) не подає прийменника *за* [Зизаній 1980].

Натомість Мелетій Смотрицький у праці „Грамматика Славенска правилное Свнтагма...” (1619) подає двадцять прийменників: *оу, ѡ(т), изъ (або съ), во, со, на, над, ѡ (або ѡб(ъ)), по* “сказуемое Русски / ведлугъ”, *по(д), при, до, ко, за, вос, нис, рас, пре, про* [Смотрицький 1979]. Прийменник, за М. Смотрицьким, має тільки категорію відмінка, тобто тут ідеться про вживання прийменників із відмінковими формами, зокрема прийменник *за*, поєднаний з родовим відмінком, виражає часові відношення: *за оутра оуслышнн г(с)ла мой Црю; за Царя Конста(н)тіна и Матере егв елены* [Там само]. Зі знахідним відмінком цей прийменник „знаменує” *вспать, вмѣств, вину, дла, пре*”: *иди за ма Сатано; водаша ми злаа за блгаа; за безаконїа наша навель еси сіа на насъ; за грѣшки ки оумре бѣгрѣшннй; за скүдость наказанны(х) мужей; з орудним*